

НЕКРОПОЛЬНИЙ ТУРИЗМ ТА ЙОГО ОБ'ЄКТИ НА УКРАЇНІ

У статті розкрито суть нового напрямку – некропольного туризму, широко описанні історичні некрополі на території нашої країни.

The article reveals the essence of a new direction – nekropolnyis tourism, the historical nekropolis on the territory of this country are widely described.

Цвинтарі зазвичай є складовою частиною, а іноді і визначною пам'яткою міста. Збережені поховання відомих політиків, священнослужителів, вчених, письменників, композиторів, музикантів, художників, артистів, інженерів, медиків і просто цікавих людей на історичних цвинтарях міст України багатогранно відображають культуру та історію українського народу за XVIII-XX ст. Найцінніше те, що туристи можуть ознайомитися з біографією тих, хто пішов у вічність великих світу цього. Таким чином, цвинтар є своєрідною енциклопедією, яка зберігає відомості про історію і традиції місцевого населення. Екскурсії по кладовищах — досить поширена послуга в усьому світі. Екскурсійні маршрути діють по Новодевічому і Ваганьківському кладовищах (м. Москва, Росія), Нірвана – Меморіал – Парку (м. Куала-Лампур, Малайзія), Кенсал-Гріну і Хайгет (м. Лондон, Великобританія), Геттісбергському національному воєнному парку (Пенсільванія, США), Пер-Лашез (м. Париж, Франція) та ряду інших. Отже, можна говорити про формування нового напрямку – некропольного.

Некропольний туризм – спеціальний вид туризму, відвідування місць одиничних або масових поховань (могил, цвинтарів і т.п.) з пізнавальною, меморіальною, рідше дослідницькою метою. Найчастіше екскурсії кладовищами організовуються у місцях з давньою історією, цікавими архітектурними елементами - надгробками, а також з наявністю могил або усипальниць відомих людей.

Некрополь (дослівно «місто мертвих», грец. νεκρος - мертвий, πόλις - місто) - велике кладовище (підземні галереї, склепи, камери), розташоване на околиці стародавніх міст (у Єгипті, Малій Азії, Етрурії) з гробницями і кам'яними надгробками. Некрополем також зазвичай називали могильник або місце великої кількості поховань.

Об'єктами некропольного туризму є як упорядковані місця масових поховань – кладовища, так і окремі поховання – могили. Із закону України «Про виховання і похоронну справу» (від 10 липня 2003 р.), стаття 2. «Визначення термінів»: могила – місце на кладовищі, крематорії або в іншому приміщенні або споруді, призначеному для організації поховання померлих, де поховано труну з тілом померлого або урна з прахом; надгробні надмогильні споруди – пам'ятні споруди, які установлюються на могилах і увічнюють пам'ять про померлих; склеп – підземна або заглиблена в землю споруда призначена для захоронення, у межах місця поховання, відведеного в установленому порядку; урна з прахом – ємкість,

призначена для збереження праху померлого; кладовище – відведена в установленому законом порядку земельна ділянка з облаштованими могилами або збудованими крематоріями, колумбаріями або іншими спорудами і будовами; колумбарії – сховище для урн з прахом померлих; колумбарні ніші – спеціально облаштовані місця на колумбарії для захоронення урн з прахом померлих.

Багато давніх поховань становлять великий інтерес для вчених – археологів, істориків, некрополеводів, надаючи різну інформацію про життя і культуру того або іншого часу чи народу.

Як правило, могили розташовуються в певних місцях – цвинтарях, кладовищах та ін. Проте, зустрічаються і окремо розташовані могили, як правило, видатних діячів минулого. Численні безладні поховання (як правило, тих, хто загинули в боях) іноді називають стихійними (братніми) могилами. Вид могили часто залежить від місцевих традицій, релігії, інших соціальних факторів. Часто на могилах садять дерева, культивовані декоративні квіти і т. д. Зазвичай над могилою для вшанування пам'яті померлого ставиться надгробок-хрест, камінь, скульптура, архітектурна споруда. З давнини відомі піраміди, кургани, інші будівлі. На надгробку пишуться ім'я покійного, дати народження і смерті, часто пишеться епітафія. Вид надгробка залежить від багатьох факторів: заповіт у померлого, релігійних та громадських традицій, матеріальне становище сім'ї і т. д.

У багатьох населених пунктах України збереглися старовинні кладовища, що представляють інтерес для дослідників-некрополеводів і для звичайних туристів-любителів історії, шанувальників таланту упокоєння знаменитостей. Найбільш відомі і часто відвідувані некрополі на території України: Лук'янівське і Байкове кладовища в м. Києві, Личаківське під Львовом. Тут проводять організовані екскурсії (у денний і нічний час), є схеми розроблених маршрутів. Сьогодні 3 українських кладовища мають статус заповідників: київське Лук'янівське, львівське Личаків і кладовище на вулиці Зеленій у Чернівцях. Цей статус не тільки захищає їх від знищення, але й дає можливість проводити науково-дослідну роботу, пов'язану з похованнями. На Лук'янівському кладовищі створюється спеціальний музей. Таким чином, можна говорити про те, що некропольний туризм має реальні передумови для розвитку на Україні.

Перший некрополь Києва, який згадується в літописах, знаходився на Печерську. За деякими припущеннями це було величезне кладовище, яке існувало тут задовго до прийняття християнства. Перепис некрополів Києва можна більш-менш повно вести лише з XVI-XVII ст. Найбільш стародавніми можна вважати Лаврське, Видубицьке та Кирилівське (Йорданське) кладовища. Найбільш старе кладовище знаходиться у Лаврі. Тут ховали ченців від самого заснування Лаври, хоча цілком імовірно, що перші поховання були печерні. Одним з небагатьох старих цвинтарів, що дійшли до наших днів і сьогодні функціонуючим, є Байкове кладовище,

яке існує воно з 1831 р. Спочатку воно називалося Новостроїнське, і тільки потім було перейменоване на Байкове, на честь генерала Байкова, який пожертвував цвинтарю частину своїх земель. Після закриття у 1839 р. Лютеранського і Зверинецького кладовищ, Байкове стає головним київським некрополем.

Байкове кладовище – меморіальне кладовище у Києві, одне з найстаріших у місті. Його площа становить 72,47 га. Розташоване на Байковій горі в Голосіївському районі.

Байкове кладовище було відкрите у 1838 р. за ініціативою генерала Байкова (1772-1842), власника цих земель, з метою поховання осіб католицького і лютеранського віросповідань на відокремлених частинах. Трохи пізніше на ньому було дозволено ховати православних. Кожна з частин мала свою каплицю.

Кладовище розділене вулицею Байковою на дві нерівні частини. Південна, мала частина – Старе Байкове кладовище, північна, більша частина – Нове Байкове кладовище, ховати на якому почали з 80-х рр. XIX ст. «Нове» кладовище огорожене кам'яною стіною, вхідні ворота якої стилізовані під церкву, костюл і кірху. У 1884 р. на його території побудували кам'яну Вознесенську церкву.

На території Байкового кладовища розташовано біля двадцяти старих склепів. Всі склепи різноманітної архітектури, їх об'єднує лише внутрішній устрій: маленька кімната, куди заходили люди для поминання покійних, і огорожене решіткою підземелля, у якому знаходилися труни. Багато склепів було побудовано відомими архітекторами: В. Городецьким, В. Ніколаєвим та іншими.

Усі ці склепи унікальні, оскільки були побудовані згідно з традиціями, які відповідали віросповіданням померлих, - православними, католицькими, лютеранськими.

З 1975 р. за кладовищем діє крематорій, спроектований архітектором Мілецьким, а з 1983 р. існує колумбарій.

На Байковому цвинтарі поховано багато видатних діячів української науки, культури і політики, такі, як Михайло Грушевський, В'ячеслав Чорновіл, Леся Українка, Олесь Гончар, Максим Рильський, Павло Тичина, Марія Заньковецька, Микола Садовський, композитори: Ревуцький, Микола Лисенко, брати Майбороди, Петро Гончаров, футбольний тренер Валерій Лобановський.

Лук'янівське цивільне кладовище є одним з найстаріших некрополів Києва. Офіційне рішення про його створення міська управа прийняла у 1878 р., але вже з 1871 на цьому місці ховали померлих з Кирилівської лікарні. Незабаром після заснування Лук'янівське кладовище отримало статус Центрального, тобто головного в місті, завдяки чому стало місцем останнього притулку багатьох відомих людей, шанованих не тільки в Україні. Серед них – академіки медицини М.Д. Стражеско, О.Ю. Лур'є, А.М. Марзєєв, В.Ю. Чаговець; математики Д.О. Граве, Г.В. Пфейфер;

астроном О.Я. Орлов; історик, другий президент АН УРСРМ. П. Василенко; ботаніки М.Г. Холодний, М.Ф. Кащенко, А.В. Фомін, чие ім'я носить ботанічний сад Університету ім. Шевченка; професор-фізик Г.Г. Де-Метц. Лук'янівське, - кладовище європейського значення. Тут розміщені поховання вихідців із багатьох країн Європи: Болгарії, Німеччини, Польщі, Франції, Бельгії та ін.

У 1920-1930-і рр. на Лук'янівському кладовищі відбувалися масові таємні поховання розстріляних у Лук'янівській в'язниці НКВС. Усього близько 30 тисяч жертв сталінських репресій. Кожне поховання має свою документальну адресу: номер ділянки і ряду. При цьому кожна ділянка має свою негласну назву, яка дає зрозуміти, що тут спочивають знамениті вчені, там - духовенство, ще далі - військові. Серед них - ушавлений (1993 р.) митрополит Київський і всієї України Костянтин (Дьяков; 1864-1937 рр.). У 1962 р. було закрито Лук'янівський цвинтар і храм Катерини. Наприкінці 1974 р., напередодні святкування 30-річчя Перемоги храм знесли, а на його місці поставили символічний військовий меморіал (містить лише 4 поховання під обеліском).

Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник створений у 1995 р. з метою збереження у недоторканності пам'яток історії та культури. Заповідник проводить велику науково-дослідницьку роботу, пошук історико-архівних відомостей з історії кладовища і його поховань, забезпечує наукову паспортизацію історичних пам'яток, проводить ремонт і реставрацію надмогильних споруд. 137 могил і художніх надгробків історичного київського некрополя взято на державний облік і охорону. Проводяться Дні вшанування пам'яті видатних діячів. Знятий документальний фільм про Лук'янівське кладовище, видано путівник. На основі інвентаризації поховань кладовища в 1992 р. створена комп'ютерна база даних. У заповіднику відкрита музейна кімната, експозиція якої дає можливість ближче познайомитися з життєвим і творчим шляхом визначних постатей нашого минулого, похованих на Лук'янівському цивільному кладовищі. На музейних стендах, а їх більше 30, представлені фото та документальні матеріали. Кожен із стендів відображає діяльність чотирьох-п'яти персоналій, це - художники, архітектори, медики, духовенство, вчені, музиканти та інші відомі особистості. Архітектурні споруди на кладовищі виготовлялися за планами архітекторів Брадтмана, Миколаєва, Геккер. З недавніх пір на Лук'янівському кладовищі - одному з найстаріших у Києві - можна не тільки відвідати цвинтарний музей, але і замовити собі екскурсію, яку проводять його співробітники. Розроблено три екскурсії за «професійною» ознакою. Наприклад, «медична» екскурсія включає в себе відвідування могил академіків Стражеско, Лур'є, Марзєєва, Чаговця. Також є маршрути по могилах архітекторів і художників Києва, розробляється похід по похованнях священнослужителів. [1].

Личаківський цвинтар - історико-меморіальний музей-заповідник (з 1991 р.) у Львові в історичній місцевості Личаків, одне з найстаріших

кладовищ України. Личаківське кладовище було засноване в XVI ст., хоча існують згадки, що ще в XIII столітті там ховали жертв епідемії чуми.

У 1783-1784 рр., згідно з декретами австрійського імператора Йосифа II, на місці ліквідованих навколо церков і костелів виникло чотири замських кладовища. З них до наших часів збереглося лише Личаківське. Найстаріший його надгробок датовано 1786 роком. Личаківський некрополь налічує більше трьох тисяч пам'ятників і надгробків. Серед них творіння скульпторів і архітекторів Гартмана Вітвера, Антона та Йоганна Шімзерів, Абеля Марії Пер'є, Юліана Марківського, Тадеуша Баронча, Пауля Еутеле, Леонардо Марконі, Паріса Філіп, Григорія Кузневича, Сергія Литвиненка та ін.

На Личаківському кладовищі поховані видатні представники російського руху в Галичині: Іван Гушалевич, Богдан Дедицький, Денис Зубрицький, Ісидор Шараневич, Клавдія Алексевиц, українські діячі Іван Франко, Маркіян Шашкевич, Василь Барвінський, історик Іван Крип'якевич, богослов Михайло Кобрин, багато представників польської культури Марія Конопницька, Стефан Банах, радянський спортсмен Віктор Чукарін, академік Костянтин Карандеєв, В'ячеслав Секретарюк та багато інших.

Пушкінська вулиця (до 1899 Німецька вулиця) – одна з головних вулиць міста Харкова. Знаходиться в історичному центрі. У кінці Пушкінської традиційно розмішувалися основні міські кладовища – друге і тринадцяте. Кладовище № 2 на вулиці Пушкінській міста Харкова – це одне з найстаріших кладовищ у місті, йому більше 100 років, і зараз тут уже майже нікого не хоронять – тільки в окремих випадках. Тут поховані відомі люди: губернатор Харківської області Олександр Масельський, губернатор і політичний діяч Євген Кушнар'єв, академік Брауде, радянський дисидент Генріх Алтунян, чемпіон з волейболу, заслужений тренер Лихно. На другому міському кладовищі всього три перезахоронення, але найбільш значний для Харкова. Люди, чиї імена увічнені у назвах міських вулиць. Тут прах відомого хірурга Миколи Тринклера, який одним з перших почав упроваджувати в хірургічну практику асептику. Тут могила й Леонарда Гиршмана видатного харківського офтальмолога. І одна з найстаріших могил – пам'ятник письменнику Григорію Квітці – Основ'яненку.

У кінці Пушкінської знаходиться засноване у 1930-х рр. 13-е міське кладовище, є відкритий колумбарій. Тут вічно сплять російський історик Д.І. Багалеї, російський історик Д.П. Міллер, філолог, лінгвіст і філософ О.О. Потебня, російський етнограф Сумцов, російський і український педагог – народний просвітитель К.Д. Алчевська, російський і радянський архітектор Бекетов, художник П. Левченко, художник Бурачека, російська співачка, актриса О.П.Кадміна, артист Соленик, російський диригент і музикант І.І. Слатін, радянський академік Шубенко. На тринадцятому кладовищі є цілий квартал видатних людей, що у 70-ті роки були

перезахоронені з парку Перемоги, з Молодіжного парку навпроти 2-го кладовища. В історичному кварталі тринадцятого кладовища розташований і знаменитий меморіал Лесю Курбасу – відомому українському режисеру, який працював у Харківському театрі «Березіль». Його могилу також перенесли з Молодіжного парку. Поряд менш відомі харківські митці, такі як поет Роберт Третьяков, академік Вороб'йов, Данилевський, Синельников. Вся процедура харківських вузів, вчені й партійні працівники. Наглядачі вважають, що старі могили найвірніші архіви і кращі історичні музеї, музеї пам'яті. Однак нині старовинні кладовища Харкова відповідають лише рідкі екскурсійні групи. Студенти Харківського національного університету ім. Каразіна В.Н. вияснили, що кладовище на Пушкінській не є туристичним об'єктом і вирішили розробити по ньому екскурсійний маршрут.

При участі Польщі у Харкові було створено меморіальний комплекс «Кладовище жертв тоталітаризму». Меморіальний комплекс був зведений на місці захоронення інтернованих польських військовослужбовців і радянських громадян жертв політичних репресій 30-х початку 50-х років. Урочисте відкриття комплексу відбулося 17 червня 2000 р. при участі прем'єр міністрів України і Польщі.

Площа Кладовища складає 2,8 га. На Кладовищі поховано біля 4200 польських офіцерів і 2700 жителів України. Посол Республіки Польща Єжи Бар вважає, що Кладовище є не лише місцем пам'яті, але й „одним з прекрасніших меморіальних комплексів у світі”. На його думку, з кожним роком „Харків буде ближче до Польщі”, у місті буде „все більше і більше польських туристів і бізнесменів”.

Старе міське кладовище Севастополя (вул. Пожарова) розташоване у північно-східній частині гори Рудольфа і межує з національними некрополями – єврейським і караїмським. Виникло відразу після заснування Севастополя. У 1822 році на території кладовища була збудована церква в ім'я Усіх Святих, у 1905 і 1910 роках споруджені дві часові: в ім'я Св. Дмитрія і Св. Миколая. Територія кладовища 20,51 гектара. На старому міському кладовищі поховано багато історичних постатей, які внесли помітний вклад в історію Севастополя: учасники Кримської, російсько-турецької і першої світової воєн, ті, хто вставав по різні сторони барикад у 1917-1920 рр., учасники боїв за Севастополь у 1942 і 1944 рр., учені, артисти, художники. А саме, віце-адмірал П.І.Барановський – учасник Синодської битви і оборони Севастополя; віце-адмірал Іванов і генерал-майор І.П.Луговський – учасники Кримської війни. Полковник Антон Андрійович Горенко – підпоручик 4-го ластового екіпажу, дід відомої російської поетеси Анни Горенко (Ахматової).

На міському кладовищі похований відомий археолог і нумізмат, військовий інженер генерал-майор Бертъе-Делагард, який помер у 1920 році. Тут же покоїться георгіївський кавалер матрос 1 статті крейсера „Варяг” П.С.Смивнов – учасник бою при Чемульпо. У 1917-1920 рр., коли

Росія розділилася на «білих» і «червоних», на кладовищі поховали декілька видатних діячів білого руху. Чисельні захоронення з'явилися у роки Великої Вітчизняної війни. У період оборони Севастополя 1941-1942 років у західній стіні кладовища у братських могилах проводилося поховання загиблих і померлих від ран захисників міста. В основному там хоронили померлих у 47-му медсанбаті 25-ї Чапаївської дивізії Приморської армії. У 1989-1992 рр. територія 43 братських могил була упорядкована за проектом архітекторів Г. Кузьминського, С.Гладкова, скульптура Чижа.

На старому міському кладовищі поховані: професор Щербак, професор Івлєв, заслужений артист Кримської АРСР, у 1935-1954 рр. головний режисер Севастопольського російського драматичного театру ім. А.В.Луначарського – Б.А.Бертельс, легендарний екроновець Ф.А.Шпакович, професор Н.В. Морозова-Водяницька, художник Протопопов, командуючих авіацією Чорноморського флоту П.С.Сорокін, народоволець Л.В.Шор.

Усього на старому міському кладовищі виявлено понад 10 тисяч захоронень. Закритий некрополь 1 квітня 1969 р.

Розташування трьох збережених історичних некрополей (православного, іудейського і караїмського) історично склалося в єдиний комплексний некрополь. Це досить рідкісне явище передбачає створення заповідної території для збереження цього унікального комплексу – складової частини культурно-історичного спадку міста Севастополя.

Братське кладовище захисників Севастополя 1854-1855 рр. – це найбільший некрополь руських воїнів – учасників Кримської війни.

На ньому спочивають близько 50 тисяч захисників Севастополя. Організований в кінці вересня 1854 р. за наказом віце-адмірала В.А. Корнілова. Спочатку називався Петропавлівським, згодом стало іменуватися Братським. Площа кладовища 18 га . Проект огорожі і воріт виконав архітектор Авдеєв. Огорожа з кримбальського каменя з двома чугунними ворітьми, відлитими на Миколаївському заводі з металу, зібраного на полі бою після війни у Севастополі, споруджена у 1870 році. При воротах звели невеликі приворітні вежі, що повторюють форму храму - піраміди. Їх фланювали чугунці снаряди періоду Кримської війни. У 1874 році біля центрального входу на кошти севастопольського купці П.І.Губоніна за проектом архітектора К.Я.Маєвського збудували два житлових будинка з елементами готичної архітектури, призначені для служителів кладовища. Дерева і кущі для посадки на території некрополя доставили з Нікітського ботанічного саду і Одеського питомника.

На кладовищі знаходилося більш 500 братських могил, умовно поділених за своїми надгробниками на 29 типів, і біля 200 індивідуальних надгробників. У наш час збереглося біля 472 братських могил і біля 120 індивідуальних надгробників. На Братському кладовищі тридцять генералів і адміралів. Багато надгробників, над якими працювали відомі

архітектори, скульптори і художники Васильєв, Б.В.Едуарде, К.К.Серве-Тодебський, Авдєєв, Грюнвальд, Карбоньєр, - відрізняються архітектурно-художніми достоїнствами. Надгробники над братськими могилами виконані у вигляді стилізованих часловець з елементами російського стилю, а також використанням класичних форм кладовицької архітектури: обелісків, пірамід, стел, жертovníків, саркофагів. У художньому обліку ряду пам'ятників знайшов відображення мотив Св. Георгія, девіз якого – «За службу і хоробрість», а також широко використана символіка, яка є втіленням військової слави, мужності і безсмертя. Все це підкреслює військовий характер некрополя. У цілому воїнське Братське кладовище не мало аналогів у світі, являлося зразком архітектури кладовищ і ландшафтно-наукового ансамблю.

Перше відоме у Полтаві міське кладовище було відкрите у 2-й половині 17ст. Його територія знаходилася за межами тодішньої Полтавської фортеці, на початку форштадту. Спочатку було цвинтарним при Стрітенській церкві, згодом перетворилося на міське. На цьому кладовищі був похований російський головнокомандуючий Південною армією, уродженець Пруссії Р. А. Бісмарк(1683-1750), а також, вірогідно, російський генерал, учасник Полтавської битви 1709 р., пізніше - командуючий російськими військами на Україні і Київський генерал-губернатор І.Б. Вейсбах (р. н. невідомий - 1735). Закрите у 1830 році.

У 1-й половині ХІХ ст. у місті виникло ще кілька кладовищ. Найстаріше з них- Монастирське. Знаходиться у межах Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря та на узгір'ї Монастирської гори (у розширених межах існує й дотепер, вул. Нариманівська). Тут поховані: онука О.С. Пушкіна М. О. Бикова, її донька і внучата племінниця М. В. Гоголя С. М. Данилевська та інші родичі Пушкіна і Гоголя; борці за Радянську владу М. І. Барінов (загинув у 1921 р.) та Г. П.Кондратко (1886-1938); майор Червоної Армії Ф. П. Кошеваров (1893-1943). На кладовищі також знаходяться: могили Волкова В.О., Герцик О.О., Горобця П.М., Давидовського Г.М.

Старе міське кладовище існувало з 1808 року. Простягалося від розвилки вулиць М. Фрунзе та Р. Люксембург до вул. Остапа Вишні. У 1838 р. тут було поховано українського письменника І.П. Котляревського, у 1867 році – українського історика-краєзнавця і педагога П.І. Бодянського (1809-1867). Офіційно закрите у 1872 році, але окремі поховання здійснювали ще у середині 30-х роках 20 ст. У 1921 р. тут був похований російський письменник В.Г. Короленко (29 серпня 1936 його прах перенесено на територію міського парку). У 1864 р. на кладовищі побудовано муровану Всіхсвятську церкву (зруйнована у 1969 р.), під якою в усю її довжину була усипальниця. На кладовищі у роки німецько-фашистської окупації міста гітлерівці розстрілювали мирних жителів та військовополонених. Тепер на місці братської могили жертв фашизму (близько 3,5 тис. чоловік) споруджено меморіальний комплекс Солдатської

Слави. Зараз на території кладовища розташований парк ім. І.П. Котляревського.

У 1872 р. поруч зі Старим міським кладовищем було відкрито Нове, що до 30-х рр. 20 ст. вважалось головним. Тут поховано природознавця і літератора М.І. Яблонського (р.н. невідомий - приблизно 1919 р.; автор збірки оповідань і нарисів «У листопаді», «Чотири пори року»). Тепер на цьому місці знаходиться парк "Молодіжний", на території якого розташована братська могила жертв фашизму (10 тисяч чоловік).

У 1894 р. на околиці Полтави, у передмісті Кулики, було відкрите Куликівське кладовище. Але поховання тут здійснювалися з часів існування маєтку Кулики (середина ХІХ ст.). Тут були поховані його володарі, а також їх син - український поет В. С. Кулик (1830-1870). Серед сучасних поховань – могила Героя Радянського Союзу Анисимова В.К. (1912-1976).

Поруч з Новим міським кладовищем у 1897 р. засноване Військове кладовище. У 1915 р. на ньому був похований один з перших полтавських авіаторів В.Л. Ельяшевич (1876-1915), у 1920 – український письменник Панас Мирний (1849-1920). У 1937 році останки письменника були перенесені до Зеленого Гаю .

У ХХ ст. замість Нового міського кладовища з'явилося Полтавське міське кладовище (тепер закрите). Розташоване на вул. Фрунзе. Серед поховань – могили українського художника Магденка В.М. (1887-1954), українського радянського фольклориста, лінгвіста і педагога А. Є. Багмета (1887-1966); Героїв Радянського Союзу: В. О. Бондаренка (1923-1973), О. Я. Вахненка (1920-1980), І.К. Лети (1907-1970), М.І. Мохова (1922-1982), Г. Я. Тікунова (1916-1972); Героїв Соціалістичної Праці: І.А. Бурцева (1905-1980), Т.В. Гайового (1909-1979), О.В. Квасницького (1900-1989), І.Є. Радецького (1927-1987), Д.Ф. Шевченка (1899-1974). Тут також знаходяться: братська могила двох невідомих радянських воїнів, що загинули у вересні 1941 року; братська могила жертв фашизму 1943 року; могили солдатів гітлерівської армії, які померли у військових німецьких госпіталях у роки німецько-фашистської окупації міста у 1941-1943 рр. [2].

Миколаївський некрополь - історичне місце організованих поховань з кінця 18 століття і до середини 20 століття в м. Миколаєві.

Під час Кримської війни 1853-1856 рр. багатьох тяжкохворих воїнів, захисників Севастополя доставляли до Миколаєва. Ратників і ополченців, які померли від ран та хвороб, ховали на міському кладовищі. У 1856 році над братськими могилами були встановлені кам'яні пам'ятники. На одному з них – чотиригранна піраміда з хрестом з полірованого граніту. На ній напис: «Захисникам Севастополя (1853-1856 рр. від вдячних громадян Миколаєва. Слава і вічна пам'ять».

На міському кладовищі у 1881 р. споруджений будинок-склеп витонченої архітектури в стилі італійського ренесансу. Тут покояться останки Миколи Миколайовича Аркаса. У 1930 році сюди були перевезені

останки засновника Миколаєва та верфі на Інгулі Михайла Леонтійовича Фалєєва (помер в 1792 р.) Всередині будівлі закріплені дві меморіальні дошки.

У 1842 р. до свого сина, який служив ад'ютантом при головнокомандуючому, приїхав Василь Назарович Каразін – засновник Харківського університету, відомий вчений зі світовим ім'ям. Захворівши в дорозі, він помер у Миколаєві. Над його могилою був споруджений склеп і поставлений пам'ятник.

На початку ХІХ століття на цвинтарі була побудована церква Всіх Святих.

На миколаївському кладовищі поховані також Григорій Миколайович Ге - автор книги «Нарис 100-річного існування міста Миколаєва», Сергій Іванович Гайдученко - перший директор Миколаївського краєзнавчого музею, інженер-технолог Володимир Володимирович Рюмін - викладач технічного училища в Миколаєві, автор багатьох наукових праць.

При звільненні Миколаєва від гітлерівських загарбників у березні 1944 року загинули сотні радянських воїнів. Меморіальний комплекс загиблим воїнам (автори - архітектор І.І. Песахіс і скульптор А.А. Коптєв) відкрито 27 березня 1969 р. на міському кладовищі. На чотирьох братських могилах встановлені факели. Вгору піднявся 23-метровий обеліск у вигляді тригранного багнета, на бічних гранях якого відображені фігури воїна і Скорботної матері. Серед похованих у цій братській могилі є тіла піонерів-героїв Шури Кобера і Віті Хоменка.

Гості Чернівців можуть відвідати історико-культурний заповідник християнського та іудейського цвинтаря, які розташовані на вершині гори Гореча на околиці міста. За півтора століття існування, тут було створено вражаючий пам'ятник історії міста - кладовища, де поховані відомі діячі краю: політики, вчені, митці, письменники, великі підприємці, церковні служителі, почесні громадяни та герої Світових війн ХХ ст. Зокрема, поет Ю. Федькович, письменниця О. Кобилянська, байкар Е. Штейнбарг, композитор С. Воробкевич, прелат І. Шмідт, доктор В. Залозецький, освітянин А. Пумнул. Увагу гостей привертають надгробки на могилах бургомістрів А. Кохановського та Е. Райса, каплиця Буковинських митрополитів та оберрабіна Л. Ігеля.

У екскурсію входить також огляд єврейського кладовища у Садгорі, де знаходиться могила цадика хасидського Ізраєля Фрідмана.

З метою подальшого розвитку некропольного туризму на Україні слід продовжувати дослідницьку роботу з вивчення та опису історичних некрополів на території нашої країни, складати карти - схеми можливих екскурсій.

1.Оксана Петрівна Борисюк. Нова професія: некрополевед. // Похоронна справа -2009. -№ 4 -5 -6. 2. Полтавщина: Енциклопедичний довідник(За ред. А.В. Кудрицького.)- К.: УЕ, 1992. - стор. 782-783